

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-4-15>

КРИЗИ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ЧИННИК УКРАЇНСЬКОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ: НЕЛІНІЙНИЙ СКЛАДНИК

Едуард Щербенко,

кандидат філософських наук, науковий співробітник

*Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса Національної
академії наук України (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-8706-9195

edsh@bigmir.net

Анотація. Статтю присвячено кризі української ідентичності в добу демократичного транзиту з акцентом на його точках біфуркації. У цьому контексті Еріксонів концепт кризи ідентичності дозволяє здійснити її дослідження через аналіз внутрішніх наративів акторів. Співробітництво поколінь, зокрема у винайденні спільної мови, інтерпретується як ключовий пункт успіху українського демократичного переходу. У цьому світлі феномен Майдану аналізується в контексті Помаранчевої революції (2004) і Революції Гідності (2013–2014) як гібридна владна гра, що містить ознаки «гри ідентичності», зокрема в плані змін внутрішніх наративів акторів, чим забезпечується інституційна пам'ять демократичного транзиту. Затребуваність наративу революції під час подій Майдану пов'язується з інтеріоризацією Марксового емансипаційного ферменту в засновках української уявленої спільноти після радянського періоду модернізації.

Ключові слова: внутрішні наративи, Еріксон, кооперація генерацій, криза ідентичності, Майдан, Маркс.

IDENTITY CRISIS AS A FACTOR OF UKRAINIAN DEMOCRATIC TRANSIT. NONLINEAR COMPONENT

Eduard Shcherbenko,

Ph.D. in Philosophy, Research Scientist

Kuras Institute of Political and Ethnic Studies

of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-8706-9195

edsh@bigmir.net

Abstract. The article is devoted to the crisis of Ukrainian identity in the period of democratic transit, with an emphasis on its bifurcation points. In this context, Ericson's concept of identity crisis allows its study through the analysis of the inner narratives of actors. The generations' cooperation, in particular in inventing a new 'common language', is interpreted as a key point for the success of Ukraine's democratic transition. In this light, the Maidan phenomenon is analyzed in the context of the Orange Revolution (2004) and the Revolution of Dignity (2013–2014) as a hybrid power game that contains features of 'identity game', including changes in the inner narratives of actors, thus ensuring the institutional memory of democratic transit. The demand for the narrative of the revolution during the Maidan events is connected with the internalization of Marx's emancipatory enzyme in the foundations of the Ukrainian imagined community after the Soviet period of modernization.

Key words Erickson, generations' cooperation, identity crisis, inner narratives, Maidan, Marx.

Вступ. Звертаючись до теми кризи ідентичності, ми потрапляємо в «гарячий цех» політичної науки. Праця Ф. Фукуями (Fukuyama, 2018), присвячена темі ідентичності в аспекті зв'язку її з проблемою ресентименту, зустрінута з не меншою увагою, ніж відома стаття щодо виклику «кінця історії», позначила готовність експертного співтовариства переорієнтуватися на цій

ділянці політичної науки з домінанти «нормальної» науки (за поділом Т. Куна) на пошук нової парадигми. З цим кореспондують неодноразові заяви лідерів західного світу про кризу політики мультикультуралізму, що донедавна становила мейнстрім політики ідентичності. Пандемія Covid-19, розгортаючись упродовж останніх двох років і перекроюючи порядок денний світ-системи, поява в публічних обговореннях питання «покоління ковіду» (Toynbee, 2021, Morrison, 2021) дозволяє припустити, що глобальне громадянське суспільство дасть відповідь на цей виклик у форматі «генерації N» (подібно «генерації 1968» або «генерації Z»). У цій перспективі евристичним постає завдання експлікувати генераційний вимір українського демократичного транзиту, артикулюючи його моменти, де «навздогінний» тип модернізації поступово трансформувалася на органічний, зважаючи особливо на нелінійний біфуркаційний вимір, неврахування якого спричиняє редукцію політологічної уяви (подібно соціологічній, за Мілсом).

Основна частина. Термін «криза ідентичності» був початково запропонований психологом Е. Еріксоном, зокрема для опису переходу особистості від підліткового до дорослого стану, коли під впливом необоротних змін, як біологічних (тіло, голос), так і соціальних (рольових), змінюється уявлення особистості про себе, образ «я» (з цього походить пізніше визначення поняття ідентичності як «внутрішнього наративу», що ним послуговується також Фукуяма). Як спеціально підкреслює сучасний дослідник еріксонової концепції, термін був уведений у «розвивальному» сенсі, з конотацією *не загрози катастрофи*, але підвищеної вразливості та підвищеного потенціалу. Людське зростання, цитує він класика, представляється при цьому «з точки зору внутрішніх і зовнішніх конфліктів, яких зазнає людська персональність, виходячи з кожної кризи зі зростаючим почуттям внутрішньої єдності, зростаючою здатністю розуміти (good judgment) і чинити вірно (‘to do well’) відповідно до її власних стандартів і стандартів інших значущих для неї (Sokol, 2009).

Залучений до понятійного апарату теорії модернізації термін з імплікованим до нього уявленням про стадіальність розвитку та алгоритмом «що не вбиває мене, робить сильнішим» дозволив представити процес переходу від традиційного до модерного стану суспільства як цілісний сценарій (докладний розгляд історії вжитку цього поняття подає у своїй праці М. Кармазіна (Кармазіна, 2013)), одним із варіантів якого стала триетапна схема (лібералізації, індустріалізації, консолідації), що зажила популярності в працях вітчизняних дослідників, присвячених демократичному транзиту «нових незалежних держав» на пострадянському просторі, зокрема українському.

Сьогодні, коли завдання згаданих трьох етапів у цілому виконані (про що свідчить стабільно високий рівень підтримки вступу до ЄС і НАТО), вітчизняні дослідники отримали можливість у ретроспективі відрефлексувати досвід вітчизняного транзиту, зокрема експлікувати генераційний аспект теми дослідження, корелятом якого виступають три точки біфуркації, позначені рухами протесту (1990, 2004, 2013–2014 рр.), що завершувалися змінами Конституції у форматі пакту еліт.

Проте за спроби реалізації цього завдання (модель зрозуміла: нонконформізм, завжди властивий новому поколінню, в конкретних історичних умовах українського демократичного переходу став джерелом незворотності перетворень); дослідника чекає складність: те, що М. Грушевський свого часу назвав «звичайною схемою» (зараз скажемо, інерцією наративу).

Як показує присвячена темі література, донедавна її розгляд визначався такими предметностями, як політика мультикультуралізму, позитивна дискримінація і таке подібне, спільним знаменником яких виступає модель держави соціального благоденства та збільшення ресурсів її легітимності (цього підходу дотримуються й автори відповідних розділів підсумкових колективних монографій (Гаман-Голутвина, 2019; Політична наука в Україні, 2016). Очевидно, що ключові сюжети і реалії останніх семи років українського порядку денного: «гібридна війна», сотні тисяч учасників АТО, понад мільйон переселенців, які не лише безпрецедентно зблизили

Україну зі США та ЄС як «центрами сили» глобального громадянського суспільства (водночас все більше, за законами *a la guerre comme a la guerre* дистанціюючи від «північної сусідки» з її стагнующим неоавторитарним режимом), а й докорінно змінили картину ціннісних та геополітичних уподобань громади (про стабілізацію вектору європрагнень останніми роками йшлося вище), погано вписуються до згаданої схеми.

Слід віддати належне, вітчизняна експертна спільнота намагається відійти від лінійних моделей динаміки змін ідентичності, артикулюючи згадані точки біфуркації (Котигоренко, 2015: 304–315), долаючи інерцію нарративу. Проте тут-таки вкажемо на складність проблеми, яку слід мати на оці, розрізняючи два виміри предмета, що позначимо як феноменологічний і структурний:

1) У феноменологічному плані політична генерація виступає як «зустріч» (співбуття) двох поколінь, що робить її *індивідом* (в сенсі Бурдьє), визначаючи пункт, де *історія не зводиться до соціології*: бувають, як знаємо з історії, й втрачені.

2) У структурному плані розглядаємо генерацію як один з етапів транзитного сценарію, «крок» на шляху. Таким кроком, серед іншого, може бути поступова трансформація порядку денного суспільства, артикульована в порядку зустрічі протагоністів: якщо пара лідерів на президентських виборах 2004-го (В. Ющенко і В. Янукович) характеризувалася в експертному середовищі як «два нелівих кандидати», то фіналістів 2019-го (В. Зеленського і П. Порошенка) можна характеризувати як представників *некриміналізованого* сегменту бізнесу. Припускаємо, наступним подібним кроком, за відсутності форс-мажору, постане зустріч двох кандидатів, висунутих першою генерацією тих, хто народилися в незалежній Україні.

«Методологічна індивідуалізація» проблеми політичної генерації, що набуває очевидності в точках біфуркації, якими стали Помаранчева революція (2004) і Революція Гідності (2013–2014), з очищенням вітчизняного уявленого, проливає світло на питання: як Україна, тричі виходячи із «зони комфорту» для збереження вектору демократичних перетворень, міняючи Конституцію, змогла і не перервати шлях єврореформ, подібно Білорусі та РФ; і уникнути долі *failed states* учасників «арабської весни». (Парадоксальну відповідь, до якої приходимо в підсумку розгляду, виявляємо в Марксовому емансипаційному ферменті, щепленому до українського уявленого в радянську добу модернізації).

У нашому подальшому викладі ми звернемося до феномена Майдану у двох його версіях, Помаранчевої революції 2004 р. і Революції Гідності 2013–2014 рр., котрий розглядаємо як гібридну політичну гру, що містить також ознаки гри ідентичності, творячи нові внутрішні нарративи акторів, виявляючи нові аспекти зв'язку різних генерацій доби демократичного переходу. При цьому ми спиратимемося на апробований у ході двадцятирічних досліджень українського демократичного транзиту підхід щодо поєднання теорії модернізації та аналізу політичного дискурсу (Щербенко, 2019), де він розглядається як носій альтернативних політичних практик, дозволяючи громадянам, що володіють потенціалом «м'якої сили», у критичних випадках мобілізувати ресурси громади у форматі загальнонаціонального руху протесту, спонукаючи дезінтегрований політичний клас до укладення пакту еліт у форматі конституційної реформи. «Точкою зборки» при цьому виступають дві історії про скривджену гідність: «вкрали вибори» і «побили дітей», які інтерпретуємо як приклад *inner narratives*, що позначили вихід на історичну арену *двох несічених генерацій* українського демократичного транзиту.

Демон Майдану, або Українські граблі

а) «Вкрадені вибори» (2004)

Неочікуваність «помаранчевого» вибуху на поточному фоні українського політичного процесу засвідчує публікація ділового щотижневика «Бізнес», який за два місяці до початку протесту оприлюднив результати опитування Центру Разумкова щодо питань, які на той час хвилювали українців:

- 76,2% – низький рівень зарплат, пенсій;
- 52,7% – безробіття
- 41,0 – зростання цін
- 37,6 – хабарництво і корупція в органах влади
- 36,6 – неможливість отримати необхідну медичну допомогу
- 29,8 – зростання злочинності
- 26,7 – беззахисність перед свавіллям силових органів.

Редакція, подавши наведені дані під заголовком «Аполітичність порожнього гаманця», супроводила їх наступним коментарем: «Українські громадяни з кожним роком все менше цікавляться політикою, і все більше – особистим добробутом. Про цю тенденцію свідчать опитування соціологів. Пересічних українців майже не хвилюють питання посилення впливу Росії або США в Україні, натомість вони вельми занепокоєні поверненням своїх внесків до Ощадбанку СРСР. Ще менше уваги українці приділяють політичній реформі, навколо якої так запекло ламають списи влада й опозиція. Більш за все непокоять громадян проблеми економічного характеру: безробіття, низький рівень оплати праці, неможливість знайти гідну роботу, зростання цін на комунальні послуги. Тому в аполітичності українських громадян немає нічого дивного: якщо кожен другий працюючий українець не може дозволити собі витратити на харчування родини більше 175 грн. на місяць, а у кожного третього випускника школи немає грошей на оплату навчання у виші, проблеми інтеграції України в ЄСП або вступу до НАТО вже не видаються такими актуальними» (Аполітичність порожнього гаманця, 2004: 13).

Проте вже за місяць, як відзначав відомий експерт В. Фесенко, відбувається «політичне диво», що не вдається звести до «технологій» опозиції: «стрічки, помаранчевий колір – це певні елементи технологічності. Але знову ж таки: й до цієї революції опозиція використовувала технології, але вони не мали результату. А потім відбувся такий собі акт політичного чуда, коли сума технологій поєдналася з людським чинником. Один мій колега вважає першим кроком у психологічному вивільненні масову акцію 23 жовтня, коли близько 100 тисяч людей пройшли колоною повз Центрвиборчком, а Київ уперше став помаранчевим. Приблизно тоді ж помаранчеві стрічки стали з'являтися на автомобілях, тобто почалася символічна маніфестація киян – представників середнього класу й малого та середнього бізнесу. Другий етап – це оголошення результатів першого туру та ще більше психологічне вивільнення. Воно було вкрай важливим. Адже, згадаймо, починалася виборча кампанія з парадоксу, коли було відомо, що Ющенко – фаворит, але при цьому близько 60% опитаних заявляли, що переможе на виборах Янукович. Тобто психологічно вони були на це налаштовані. А виявилось, що *можливий інший результат*. Тоді й виник акт політичного чуда, певна ірраціональна дія, коли технологічна кількість перейшла в несподівану якість, яка не очікувалась ні опозицією, ні владою» (Українська революція: «хвиля» чи «гейзер»? 2004).

Останнє зауваження експерта щодо «реперної точки» старту кампанії вельми важливе. Якщо прослідкувати зусилля опозиції від початкового етапу кампанії до її завершення, де імперативними моментами виступали заклики до активних дій *кожного* у межах закону: перевірити себе і знайомих у списках виборців, а далі кооперуватися в чергуванні на дільницях до оголошення підсумків голосування тощо, ми виявимо в цьому плані єдиний сценарій *конструювання нової спільноти проактивних громадян*, ядро якої становить зв'язка молодь плюс середній клас.

Історик і журналіст Д. Яневський, розшифровуючи по гарячих слідах, хто ж були ті «лише» 15% які, згідно з опитуваннями в перебігу кампанії 2004, виявляли готовність до активних мирних акцій у випадку фальсифікації виборів, змальовує для читача той самий тандем: «основна маса – студенти (що само собою зрозуміло), а також чоловіки віком від 30 до 50, мешканці міст, насамперед великих, насамперед Києва, які відносять себе до тих, чії статки за останні роки підвищилися, які регулярно відпочивають із сім'ями за кордоном, мають власне житло,

автомобіль, хочуть більше і краще... Це – Його Величність «середній клас», його кістяк – соціально, – значить, економічно – активні та байдужі до політики чоловіки середнього віку. А їм подай лише: «не лізьте в мої справи – я сам собі дам раду», «дайте мені рівні і справедливі правила гри, і я собі при цьому ще більше зароблю» (Яневський Д., 2005: 197–198).

Вкрай вдала «помаранчева ініціатива», звернена до гідності співвітчизників (йшлося саме про усунення страху: «Давай зробимо цей крок заради тих людей, які залякані, втратили віру і готові змиритися з рабським життям. Давай зробимо цей крок заради любих нашому серцю людей, батьків, дітей, родичів» (Помаранчева революція. Нова акція)), оприявнивши де-факто масову кооперацію українців у громадянському контролі за прозорістю виборів (більше мільйона громадян протягом кампанії внесли свої імена до списків, здійснюючи паралельно перевірку даних щодо родичів та сусідів, чергуючи на дільницях), несподівано вивела на політичну арену нового актора: харизматичний рух із власним потенціалом легітимності.

Вже напередодні першого туру численні спостерігачі відзначають *зникнення страху* з публічних комунікацій (за пізнішим влучним висловом, їх «розчакловування»). Особливо важливим тут стало вивільнення медій, «журналістська революція», яка охопила й деякі загальнонаціональні телеканали, що повернулися до базових стандартів демократичних ЗМІ (подача всіх важливих точок зору на питання порядку денного і т. ін.). Перед другим туром у визнанні ролі саме *виборця* як ключового актора одногосно виступають опозиційні та провладні ЗМІ.

Останньою «краплею» у випробуванні терпіння громадян було багатогодинне зростання показників явки в кількох регіонах після закриття дільниць у другому турі, що спричинило вибух кількасоттисячної безстрокової мирної акції в столиці, підтриманої більшістю регіонів, з висловленням недовіри ЦВК і невизнанням результатів виборів з боку основних міжнародних акторів. І хоча всього розмаїття звільненого слова української громади (паресії, за М. Фуко), зрозуміло, в обсязі статті не охопити, нам досить указати на очевидний зв'язок: хіт-наратив «*Разом нас багато*», що поєднав усю «географію та соціологію» протесту, на очах країни і світу перетворивши «парасолькову» організацію на емерджентного актора, не склався би без простої дохідливої історії: «*вибори вкрали*», з якою впіймана на цьому сторона, зрештою, змушена була погодитися.

Не маючи можливості в рамках нашого викладу докладно зупинитися на феноменології аутопоетичної структури «помаранчевого» Майдану, яка дотепер лишається радше помічною, аніж дослідженою (відсутність сплеску захворювань серед масової спільноти протестантів у зимовий період, зниження загального рівня правопорушень у столиці під час акцій, суворе дотримання «сухого» закону тощо), обмежимося тут лише вибраним аспектом проблеми, звернувши увагу на засвідчені акторами зміни внутрішніх наративів у режимі *тут-і-тепер*, спільним знаменником яких постає *неочікуваний для них самих* вихід за межі власних стереотипів («хата с краю» та ін.) до ширшої громадянської й загальнолюдської перспективи.

Т. Стецьків (один із «польових командирів»): «Особисто я вважав, що заходити на Банкову можна й якоюсь мірою навіть потрібно. Але тут абсолютно випадково, коли люди прийшли на Банкову, раптом з'явилися квіти. Звідки вони взялися? Адже такої команди не було. Річ у тому, що коли Ющенко того дня приніс присягу, йому подарували два букети квітів, і він із ними пішов на Майдан. А потім у перших рядах – на Банкову. І щойно ми прийшли туди і побачили десять рядів спецназу, то дівчата-студентки раптом вихопили ці квіти в Ющенка і почали роздавати їх омонівцям. І в той момент *стало зрозуміло, що революція буде мирною*» (Анатомія душі Майдану, 2004) (курсив наш. – Е.Щ.).

А ось свідчення іншого актора. Під проводом А. Парубія, коменданта Українського Дому («штабу революції»), група учасників акції на четвертий день протесту готується до запланованої блокади Кабінету Міністрів. «І власне, в процесі роздумів про тактику атаки я став свідком цікавої сцени, яка великою мірою скорегувала мої уявлення про цю революцію. Спонтанно,

без спеціальної команди, до прихильників Януковича почали підніматись не хлопці, а молоді дівчата. З квітами в руках, з помаранчевою символікою, посміхаючись, вони підходили до «біло-синіх» і дарували квіти. Потім пов'язували на руки помаранчеві стрічки та про щось жваво і весело розмовляли з ними... Цей епізод став для мене важливим уроком. Більше того, я зрозумів з цього моменту: *революція піде іншим шляхом*, тобто не зовсім таким, як я собі уявляв. Не буде жорстких сутичок і протистоянь, а буде поступове «заповнення простору» противника». Звернемо увагу, що зміна внутрішніх наративів «помаранчевих» акторів, яка в режимі прямого включення постає тут перед нами, природно-історично, за Марксом, визначила й горизонт очікувань цього *середнього класу революції* в кейсі 2013–2014 рр. (Парубій А., 2005: 36, 38) (курсив наш. – Е.Щ.)

Граничним пунктом «еволюційного» етапу розвитку протесту врешті постала ситуація «трьох президентів» (після складання опозиційним кандидатом, у порядку революційної доцільності, присяги в парламенті за відсутності кворуму та оголошення ЦВК офіційним переможцем чинного прем'єра). Поставлений перед необхідністю внормувати екстрену ситуацію в межах «політико-правового» рішення український політичний клас, слідом за громадянами на майданах, повертається до діалогового формату комунікацій на всіх майданчиках для переговорів, включно з Верховною Радою, Верховним Судом та круглим столом за участі міжнародних посередників.

І тут можна відзначити ще один поворотний момент у виробленні компромісу, робочою формулою якого стало інклюзивне «не повинно пролитися жодної краплі крові й сторони зберігають обличчя». Коли альтернативою «польському» алгоритму круглого столу постало озвучене російським представником бачення «розколу або кровопролиття», український вибір став очевидним.

Як органічний штрих у підсумковому розв'язанні кризи виділимо наратив президента Л. Кучми, який свій короткий виступ у парламенті перед доленосним «пакетним» голосуванням, привітавшись, почав так: «Україна в своїй новітній історії неодноразово переживала кризові явища, але завжди вистачало політичної волі, розуму для того, щоб знайти єдино правильне рішення, яке передусім було би підтримано цим залом, а потім знаходило підтримку в суспільстві. За останні часи ми неодноразово чули слова, що не повинно бути переможців і переможених, що повинна виграти Україна. Я думаю, ще треба додати, щоб ні в якому разі не було принижених» (Стенограма засідання № 48, 2004: 356). Можливо, як ніякий інший фігурант президент Л. Кучма (посутньо, «людина і режим в одній особі»), поєднуючи на різних етапах своєї «гри», яку завершив примирителем, дестабілізуюче та конструктивне начала, в перебігу кризи 2004–2005 рр. засвідчив весь масштаб складності та амбівалентності української ідентичності доби демократичного переходу.

Стисло характеризує ефект системної післядії «помаранчевого» протесту, регулюючим началом якого виступив феномен Майдану як своєрідна гра ідентичності, орієнтована на інтеграцію фрагментованого й травмованого пострадянського суспільства в інклюзивному горизонті, заданому Конституцією, відзначимо в аспекті нашого аналізу, в короткій перспективі сплеск підтримки громадянами всіх політичних інститутів: парламенту, уряду, громадських організацій (що зрештою постає підвищенням рівня довіри до самих себе; див. у цьому відношенні згадану працю Котигоренка); перетворення за кілька років самого формату «майдану» на один зі складників інституційного дизайну (що, між іншим, спричинило також нові форми «політичного заробітчанства»); починаючи з «біло-блакитного» майдану 2007-го, продовжуючи «підприємницьким», «мовним» та ін.¹

¹ У цьому сенсі *рутинізація* вільних виборів і ЗМІ в перебігу «помаранчевої» п'ятирічки (2005–2010 рр.) досі по-справжньому не оцінена істориками й політологами. Між тим саме рутинність процедур для «пересічного» громадянина засвідчує, що певні інститути стали *нормою життя*.

Нарешті, окремим пунктом слід відзначити зауважене істориком Я. Грицаком важливе переміщення до основ конструювання національної ідентичності не надто активно обговорюваної перед тим теми Голодомору (Грицак, 2010: 7), на ґрунті порозуміння щодо якої різних страт суспільства склався ритуал загальнонаціонально-міжнародної акції «Запали свічку», яка проходить щорічно в День пам'яті жертв Голодомору, в четверту суботу листопада. Ця трансформація уявленого українського суспільства засвідчила здатність феномену Майдану як особливої гри ідентичності розблоковувати травматичні ділянки історичного досвіду, зміцнюючи глибинні підвалини національної ідентичності, за відомим: що не вбиває мене, робить сильнішим.

б) «Побили дітей» (2013–2014)

Переходячи далі в межах нашої теми до розгляду кейсу 2013–2014 рр. і відзначаючи ізоморфні риси двох Майданів: солідарний виступ середнього класу й студентства у форматі ненасильницького руху, «атакована гідність» (протест набув повноти «класичного» формату масової безстрокової акції, підтриманої регіонами, після неправомірного пред'явлення владою аргументу *ultima ratio*; чому й усе розмаїття наративів, подібно до кейсу 2004-го року, базується на дохідливій для всього глобального громадянського суспільства історії зневажання гідності: «побили дітей»); зникнення страху із суспільних комунікацій, переміщення майбутньої Революції Гідності в топ-новини світових ЗМІ тощо, відзначимо ті нові елементи, що виходять за горизонт «зими, що нас змінила» й нині виступають чинниками формування нової української ідентичності в стратегічній перспективі².

Виділимо в цьому плані насамперед послідовну позицію Церкви (до християнських конфесій долучилися також нехристиянські віросповідання (Якубович, 2017)), яка солідарно виступила в обороні недоторканості прав і свобод громадян, уперше засвідчивши свою роль як важливого актора творення нової ідентичності українського суспільства. Частина експертів пояснює це поступовою зміною генерацій, коли в доросле життя вступають покоління, світогляд яких формувався в умовах незалежної України.

Після отримання Томосу (2019) почалося формування Помісної церкви України, що в перспективі має зробити її важливим чинником формування національної (і не лише) ідентичності в умовах «постсекулярного» світу. Сьогодні Церква належить до лідерів суспільної довіри, поряд із волонтерськими організаціями та Збройними Силами: згідно з даними Центру Разумкова, оприлюдненими у березні 2021 року, довіряють волонтерським організаціям – 74%, Збройним Силам – 66%, Церкві – 52% (Державні та соціальні інститути: кому українці довіряють, а кому – ні?).

Продовжуючи зіставлення «постмайданного ефекту» кейсів 2004 і 2013–2014 рр., звернемо увагу на важливу кореляцію між активізацією, за наслідками «помаранчевого» Майдану, зусиль зі збереження пам'яті про Голодомор (про що йшлося вище) і акцією «ленінопаду», початок якому поклав грудень 2013-го.

У плані обговорення запропонуємо для цього таке пояснення: вивільняючи в момент доленого виклику з виходом на політичну арену нових генерацій солідарний емансипаційний потенціал гідності громади (зокрема, через характерний для «оксамитових» революцій карнавальний ефект, що усуває страх), нація як суспільність також вивільняє, «розблоковує» травматичні ділянки історичного досвіду, зцілюючи свою «гуманітарну ауру» (Л. Костенко). Показові в цьому відношенні дестигматизація пам'яті про УПА і, в ширшому плані, активна діяльність Інституту національної пам'яті щодо розблокування травматичних ділянок українського історичного досвіду: Чорнобиль, Бабин Яр, Голодомор і т. ін.

При цьому, очевидно, слід зважати на принципово новий у порівнянні з 2004-м роком чинник масової меморіалізації одного з вирішальних моментів у новітній історії самою громадою

² Ключовою відмінністю тут, очевидно, виступає перехід мирного протесту у збройне повстання та початок «гібридної» агресії з боку РФ, де задіяні також травми російського суспільства, що є предметом окремої розмови.

як актором; починаючи зі звичного формату «селфі з революцією» і переходячи у відкритому горизонті подій: втрата Криму, «гібридна агресія» тощо до неосяжної перспективи родинних історій: за влучним зауваженням, у тих, хто вийшов на Майдан, вже народилися діти – і, додамо, пішли до школи.

Виявлений суттєвий зв'язок між травмою та емансипацією в точках біфуркації демократичного переходу, що артикулюється в рамках нового нарративу *making history* («я крапля в океані» і под.), відкриває для нас евристичний аспект проблеми, якого наразі можемо торкнутися лише в першому наближенні, в порядку подальшої дискусії.

Чому *нарратив революції* виявився затребуваним у критичні моменти демократичного переходу (віднесемо сюди також студентську «революцію на граніті» 1990-го), забезпечивши легітимацію рухів протесту, що набули завершення шляхом внесення змін до Конституції? Ми пропонуємо поглянути на це питання у вимірі інституційної пам'яті вітчизняної «уявленої спільноти» (Б. Андерсон), враховуючи імплікований у засновках української державності Марксів емансипуючий «фермент».

Чи можна винести «за дужки» українського експерименту модернізації (включно з радянським етапом), що його нарратив був опрацьований кількома генераціями «органічної інтелігенції», за Грамші, засобами Марксова аналітичного апарата, включаючи теорію ідеології (що дозволило вітчизняному суспільствознавству, починаючи з доби «відлиги», здійснити емансипацію від ролі «служниці ідеології» (Грабовський С., 2014))? Чи не слід у такому разі вважати, що «щеплення» Маркса для української уявленої спільноти виявилось в підсумку успішним?

У цьому плані, зважаючи на безпрецедентні виклики для українського фронтиру, які водночас відкривають нові ресурси громадянської солідарності, ми передбачаємо в середньотерміновій перспективі новий «Марксів ренесанс» (подібно до шістдесятих років минулого століття, коли в річищі *діалогу з Марксом*, який «сам є традицією», постають такі фігури, як Ю. Габермас, М. Мамардашвілі, М. Фуко, котрі суттєво визначили контури нинішньої парадигми політичної науки і суспільствознавства загалом).

У зв'язку з цим можна очікувати й оновлення теоретичного підґрунтя суспільних дискусій, де поряд із традиційним для України їх джерелом у соціал-демократичній частині ідеологічного спектру нині, у зв'язку із вагомим зростанням суспільного авторитету Церкви, яка має розвинену соціальну доктрину, вбачаємо хороші перспективи розвитку християнсько-демократичного його складника. Зрозуміло, для реалізації цього шансу вітчизняне суспільствознавство має ще виконати роботу з перегляду у світлі нового досвіду власної «марксистської спадщини» (один із перших кроків у цьому напрямі ми зробили в нашій нещодавній праці (Щербенко Е., 2021)).

Враховуючи, що після початку «гібридної» війни український порядок денний дедалі послідовніше формується як складова частина порядку денного глобального громадянського суспільства, перспективними постають подальша теоретична експлікація емансипаційного потенціалу української уявленої спільноти (пов'язана з успішною революцією креативного класу), а також звернення до проблематики національних травм модернізації та шляхів їх подолання. Розмаїття внутрішніх нарративів, що нині творяться в цих «больових точках» розвитку світової системи, стимулює зміцнення імунітету акторів і дослідників від збивання на манівці редукованої уяви, залишаючи належні допуски для нелінійних аспектів змін ідентичності в точках біфуркації.

Це, між іншим, означає, що розвиток теоретичного знання у сфері дослідження ідентичності в ближчій перспективі має орієнтуватися радше на парадигмальні зміни, ніж еволюційний перебіг «нормальної» науки (за Т. Куном). Коли Ф. Фукуяма показав затребуваність «біфуркаційної» перспективи розвитку теми ідентичності, звернувши увагу на традиційний складник патосної «палітри» політичної науки, що сходить до Аристотеля; тепер, у Марксовому гори-

зонти, ми можемо запитати: чи можливі також *нові* патоси як складники творення ідентичності? І відповідно до парадигми відкритого суспільства, покликаючись не лише на А. Маслоу, а й на Ш. Фур'є (якому завдячує сам Маркс), відповісти на це питання схвально: адже й турбулентність світ-системи та маніфестація креативного класу, не виключено, є сторонами однієї, термінологічно ще не «відчеканеної» (coined) монети.

Виходячи з виявленої в ході розгляду важливості *емансипаційного* чинника суспільно-політичної комунікації, можна спрогнозувати в майбутньому: 1) зростання ваги проблематики *травми* перехідного суспільства; 2) важливості *етичного* складника (зокрема, в контексті актуалізованого Веберівського розрізнення габітус/етос (Забаєв, Кострова, 2020) і, last but not least; 3) *особистісного* чинника в політиці: харизматичне «ні», як ми бачили в ході розгляду, буває не менш важливе, ніж харизматичне «так» для здолання кризи ідентичності в перебігу успішного українського демократичного переходу.

Висновки. Звернувшись у нашому дослідженні до розгляду викликів, які ставить пандемія перед глобальним громадянським суспільством, і до можливої відповіді на нього у форматі «генерації N» (що передбачає особливу увагу до нелінійного складника кризи ідентичності, чим убезпечує від редукції, в горизонті політологічної уяви, історії до соціології), ми здійснили експлікацію генераційного складника українського демократичного транзиту, що виступає гарантом його інституційної пам'яті.

У цьому контексті вміщення у фокус аналізу феномену Майдану як особливої гри ідентичності (в основі якої лежить історія про зневажання гідності: «*вибори вкрали*» та «*побили дітей*»), де вона виявляє нелінійні властивості, з потужним емансипуючим ефектом виходу громади з «тіні» й феноменом народження *несіченої генерації*, допомогло прояснити також затребуваність наративу революції у кризових точках біфуркації 1990, 2004 і 2013–2014 рр. українського транзиту, дозволивши зробити висновок про суттєвість зв'язку «травма – емансипація», що може мати евристичний потенціал під час подальших досліджень проблеми.

References:

1. Anatomiya dushi Maidanu (2004) [The Anatomy of the Maidan's soul]. *Mirror of the week*. 10 December. [in Ukrainian].
2. Apolitychnist porozhnogo hamanza (2004) [Apolitical empty wallet]. *Biznes*. 13 September [in Ukrainian].
3. Derzhavni I sozialni instytuty: komu ukrayinzi doviryaut, a komu ni [State and social institutions: who do Ukrainians trust and who do not?] <https://dif.org.ua/article/derzhavni-ta-sotsialni-instituti-komu-ukraintsi-doviryayut-a-komu-ni> [in Ukrainian].
4. Grabovsky, Sergey (2014). Vidrozhennya ukrainsvoi filosofii v USSR (1960 – 1980 rr.) Notatky 'vkluchеного sposterigacha'. Відродження української філософії в УРСР (1960–1980 рр.). Нотатки «включеного спостерігача». [Revival of Ukrainian philosophy in the USSR (1960-1980). Notes of the "included observer"]. *Kyiv: NaUKMA*. [in Ukrainian].
5. Hrytsak, J. (2010) Shcho zalyshylos pislya Pomaranchevoyi Revoluzii? [What is left after the Orange Revolution?]. *Kyiv: Ed. Kyiv-Mohyla Academy House*. [in Ukrainian].
6. Karmazina, M. (2013) Identychnosti u suchasnomu naukovomu dyskursi [Identity in the contemporary academic discourse] // Scientific notes of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. 3 (65): 4–29. [in Ukrainian].
7. Kotygorenko, V. (2015). Suchasna ukrainska naziya: shlyakh cherez kryzovyi rozvytok [Contemporary Ukrainian nation: development by overcoming the crises]. *Gileya*. 2015. 103 (№12): 304–315. [in Ukrainian].
8. Parubiy, A. (2005). Zapysky comendanta. Khronika Ukrainskogo Domu – fortezi Pomaranchevoyi Revoluzii. [Notes of the commandant. Chronicle of the Ukrainian House – the fortress of the Orange Revolution]. *Lviv: Liga-press*. [in Ukrainian].

9. Politychna nauka v Ukraini (2016) [Political science in Ukraine]. Kyiv: *Parliamentske vydavnytvo publishing house*. [in Ukrainian].
10. Pomarancheva revoluziya: nova aczija [Orange revolution. New action]. <https://maidan.org.ua/static/mai/1098709243.html> [in Ukrainian].
11. Suchasna politychna nauka. Metodologiya (2019) [Contemporary political science. Methodology]. Moscow: *Aspect Press*. [in Russian].
12. Shcherbenko, E. (2019) Prygaduvanyi resurs. Moment vidpovidalnosti v ukrainskomu politychnomu dyskursi perehidnoyi doby (1985 – 2014). [Recalled resource. A moment of responsibility in the Ukrainian political discourse of a transitional age (1985–2014)]. Kyiv: *Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*. [in Ukrainian].
13. Shcherbenko, E.V. (2021) ‘Tovarysh Khazyain’, abo Sudoma – 17. Svitova Revoluziya, ‘rosiyski malchiky’ i Lenin yak literaturna maska. [‘Comrade Master’, or Cramp – 17. The World Revolution, ‘russian boys’ and Lenin as a literary mask]. Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciencies. 2021. Issue 258: 32–35. [in Ukrainian].
14. Stenogramma zasidannya №48 (2005) [Transcript of the meeting №48]. Ukraine – 2004. Vol. 1. 339–371. Kyiv: *Vydavnytvo TzOV ‘3 Media’*. [in Ukrainian].
15. Ukrainska revoluzija: ‘khvylya’ chy ‘geyzer’(2004) [Ukrainian revolution: ‘wave’ or ‘geyser’]. *Day*. 17 December. [in Ukrainian].
16. Yakubovych, M. (2017). Vid Maidanu do ATO: ukrainski musulmany v umovakh voienno-politychnoi cryzy (2013 – 2016). [From Maidan to ATO: Ukrainian Muslims in the conditions of military-political crisis (2013-2016)]. *Vinnytsia: Nilan*. [in Ukrainian].
17. Yanevsky, D. (2005) Khronika ‘pomaranchevoyi’ revoluzii. [The chronicle of the Orange Revolution]. *Kharkiv: Folio*. [in Ukrainian].
18. Zabaev, I. B., Kostrova, E. A. (2020) Etos versus gabitus: eticheskiy component v ‘Protestantskoy etike’ M. Webera [Erhos versus habitus: the erhical compoment in Max Weber’s ‘The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism’]. *Soziologiya vlasti*. 32 (4): 45–67. [in Russian].